

KULTURNO-ISTORISKI SPOMENICI — VLASNIŠTVO IVZ

MOSTAR

Mostar se prvi put spominje godine 1474 kao sjedište turskog subaše (najniže upravne vlasti), dakle kao malo, neznatno mjesto, a već nekih stotinu godina kasnije postaje, poslije Sarajeva, najvažniji privredni i kulturni centar Herceg-Bosne. Zanati i trgovina bili su glavne grane privredne djelatnosti staroga Mostara. Oko 30 raznih vrsta zanata podmirivalo je potrebe grada te bliže i dalje okoline, a neki zanatski proizvodi (kožarski, tekstilni) izvozili su se i preko granica Bosanskog pašaluka pa čak i u strane države. Bogata proizvodnja i zgodan geografski smještaj Mostara učinio ga je, poslije Sarajeva, najvažnijim trgovačkim središtem Bosne i Hercegovine. Mostarski trgovci radili su ne samo sa Sarajevom i drugim našim mjestima, nego su trgovali i sa Dubrovnikom, Carigradom, Venecijom i Trstom.

U to doba Mostar postaje i važno kulturno-prosvjetno središte gdje cvate islamska nauka, književnost i pjesništvo. Mnogi daroviti sinovi Mostara, željni znanja i nauke, odlaze u Carigrad na više škole gdje, zahvaljujući prirodnoj bistrini i velikoj marljivosti, postaju glasoviti alimi, pravnici, profesori, književnici i pjesnici, kao što su bili: Derviš-paša Bajezidagić, Bejazi-zade Damadi, Isaefendija Mostarac, Rušdi, Šehjujo, Mustafa efendija Karabeg i mnogi drugi.

I vanjski dio grada odgovarao je njegovim povoljnim ekonomskim i kulturnim prilikama. Smješten s obje strane hladne, živopisne Neretve, koja je presvedena veličanstvenim, dugi sličnim mostom, remek-djelom turske arhitekture, sa pristalim kućama, koje su krasili gizdavi čoškovi i kamerije, sa lijepo uređenim avlijama i zelenim voćnim baščama, sa preko trideset džamija koje su svojim kićenim munarama još više naglašavale živost i slikovitost njegovih mahala, Mostar se morao snažno doimati svakog gledaoca.

Ljepotu Mostara opjevao je još prije 360 godina Mostarac Derviš-paša Bajezidagić u jednom gazelu u kome, po prevodu Safetbega Bašagića, među ostalim nalazimo i ove stihove:

GZETV SREĆE TEGOVA
BIBLIOTEKA

»Ko bi mogo opjevati redom
Sve ljepote divnoga Mostara;
Zar se čudiš, srce, što ga ljubim
Sa ljubavlju sinovskoga žara?«

— — — — —
»S voćem, s vodom i ostalim miljem
On je druga Sirija na svijetu,
E bi reko da je rajska bašča
Ko ga vidi u majskome cvijetu.«

»S dvije kule velika čuprija
Pružila se preko rijeke čarne
Te sa svojim velebnijem lukom
Pričinja se poput duge šarne.« itd.

Nije čudo da iz ovoga doba privrednog i kulturnog procvata Mostara potječu mnogi spomenici kulture koji nam i danas svjedoče o preduzimljivom duhu i kulturnoj svijesti starih Mostaraca koji su obilnim zadužbinama podizali sakralne, prosvjetne i utilitarne objekte, te za njihovo izdržavanje gradili i uvakufljavali privredne objekte, kao što su dućani, magaze, hanovi, mlinovi, stupe i t. d.

Mnogi od ovih spomenika podlegli su »zubu vremena«, ali je nažalost nekih nestalo i krivnjom samih Mostaraca koji nijesu potpuno svjesni dužnosti da kulturno naslijeđe koje su im u amanet ostavili njihovi predi, treba da čuvaju i dalje predaju budućim pokoljenjima.

Od spomenika Mostara i njegove bliže okolice koji su stavljeni pod zaštitu države navešćemo one koji su vlasništvo IVZ.

1) **Jauz Sultan Selimova džamija** nalazi se na lijevoj strani Neretve, u ulici Stari Most. Sagrađena je za vladanja Selima I koji je vladao 1512—1520 godine. Ona nema munare nego je sve do 1878 mujezin okuojisao sa starog mosta a kasnije sa sofa. Ovdje je nekada gradska posada vršila vjerske obrede. Ovaj objekat mnogo je izgubio od svoje vrijednosti što su sofe kasnije bile pretvorene u dva dućana i što su ploče na krovu zamijenjene crijeppom. Osim toga i unutarnji ornamenti i natpisi prekriveni su kasnije krećom. — Budući da džamija zajedno sa kulama i dućanima na prilazima mostu čini s mostom skladnu cjeelinu, to bi je trebalo ponovo prekriti pločom i sofe restaurirati, kakve su ranije bile. Isto bi tako trebalo pločom zamijeniti crijepp na krovovima svih objekata u blizini mosta, koje su ljudi bez smisla za ljepotu i harmoniju prekrili crijeppom. U ovako restauriranu džamiju moglo bi se lijepo smjestiti jedno odjeljenje Zavičajnog muzeja u Mostaru.

2) **Dervišpašina džamija** u Podhumu sagrađena je 1592 godine kao zadužbina znamenitog državnika, vojskovođe i pjesnika Dervišpaše Ba-jezidića, rodom iz Mostara. Zidana je od grubo tesanog kamena sa lijepo obrađenim rubnim kamenjem i prekrivena pločom. Munara se ističe krasnim vijencem stalaktita ispod šerefeta. Unutarnja ornamen-tika prekrivena je, nažalost, i ovdje krećom. Pri svemu tome objekat ima dosta interesantnih detalja za proučavanje tadaće građevne umjetnosti.

GAZI HUSREV-BEGOVA

3) **Čejvan-čehajina džamija**, na Velikoj tepi iznad staroga mosta, sagrađena je godine 1552. Ona je zadužbina velikog dobrotvora grada Mostara Čejvan-kethoda koji je pored džamije sagradio i uvakufio još i 67 dućana. Ova džamija spada među najinteresantnije građevne objekte u Bosni i Hercegovini. Munara joj je na lijevoj strani i prvo bitno je bila četverouglastog oblika pa je kasnije zamijenjena poligonim. Naročito je interesantna konstrukcija svoda zgrade i unutrašnji ornamen-ti (palme, vinova loza sa grozdovima). Raskoš ornamentike pre-stavlja i bogata upotreba plave boje koja je u ono doba bila rijetka i skupa.

4) **Karadžozbegova džamija**, najveća i najmonumentalnija džamija u Mostaru, sagrađena je 1557 godine. Nju je podigao čuveni dobrotvor Mostara Zaim Hadži Mehmedbeg, u narodu poznat pod imenom Karadžbeg, koji je osim džamije sagradio i uvakufio i 58 dućana, i to 42

za trgovce i 16 za tabake. Za njega se još zna da je bio nadzornik kod gradnje starog mosta, koji je na molbu Mostaraca podigao sultan Su-lejman II i čija je gradnja trajala deset godina (1557—1567). I u Konjicu je podigao preko Neretve drveni most, a njegova je zadužbina i hamam u Blagaju kao i kameni most preko Bune u istom mjestu.

Džamija zidana od tesanog kamena presvedena je kupolom. Nad sofama izdižu se tri manje kupole na četiri monolitna stupa sa vrlo lijepim kapitelima. Munara ispod šerefeta, zatim mihrab, mimber i pandantivi ukrašeni su brojnim stalaktitima. Sadanji dekor potječe iz vremena austrougarske uprave, pri čemu su novim šarama prekriveni stari originalni motivi ali bi se dobar dio njih mogao spasiti pažljivim stručnim radom.

Trijem džamije proširen je kasnjom dogradnjom koja ne pretstavlja nikakvu umjetničku vrijednost, pa bi se mogla bez ikakve štete otstraniti a njeni stupovi upotrijebiti kod restauriranja sofa pred Jauz Sultan Selimovom džamijom.

Lijevo od ulaza nalazi se Karadžbegova medresa u kojoj je bila smještena i biblioteka sa više stotina orientalnih rukopisa i štampanih djela teološko-filozofskog i filološkog sadržaja. Ova biblioteka prenesena je sada u Gazi-Husrevbegovu biblioteku u Sarajevu.

Medresa je prizemna zgrada sa malim trijemom. Sastoji se od 4 sobe za softe, jedne dershane i jedne prostorije gdje je bila smještena Karadžbegova biblioteka.

Danas u toj zgradi stanuje pet siromašnih porodica i objekt je izložen brzom ruiniranju. Posebno uzeta ona ne pretstavlja neku narочitu spomeničku vrijednost ali sa džamijom skupa čini cjelinu pa bi je trebalo bezuslovno sačuvati i dati joj neku dostojniju namjenu.

Između medrese i džamije nalazi se šadrwan čiji se građevni elementi mnogo razlikuju od elemenata džamije, pa prema tome potječe iz kasnijeg vremena. Njegova spomenička vrijednost smanjena je i naknadnim dopunama iz betona, ali se mora sačuvati kao ambijenat džamije.

Džamijsko groblje je puno lijepih starih nišana od miljevine i živca kamena. Više njih potječe iz ranoislamskog doba u ovim krajevima. Interesantna su ona tri groba sa nišanima u obliku četverouglastih stupova. Na dva ovakva nišana napravljene su gore udubine za hvananje kišnice u ljekovite svrhe.

Nažalost ovome groblju ne posvećuje se dovoljno pažnje iako bi po svojoj spomeničkoj vrijednosti i po svome smještaju u sredini grada zasluživalo da se lijepo uredi i zasaditi cvijećem i ukrasnim drvećem.

U zid harema, sa zapadne strane, uzidana je lijepa česma sa natpisom, ali već odavno ne teče.

U slučaju proširenja Karađozbegove ulice dio zida gdje se nalazi česma morao bi se porušiti. Tom prilikom trebalo bi česmu pažljivo izvaditi i uzidati malo dalje u zid harema.

5) Vučjakovića džamija ili džamija »pod Lipom« sagrađena je 1564 godine. Osnivač joj je Nesuhaga Vučjaković, vjerovatno rodom iz Ljubiškog, a u Mostaru je bio u nekoj službi. I ovaj dobrotvor Mostara pored džamije sagradio je i uvakufio još i 26 dućana, 2 vodenice i jednu kuću.

U arhitektonskom pogledu ova džamija pretstavlja objekt vanredno izbalansiranih proporcija, kakvih rijetko vidamo u našim krajevima. Presvedena je niskom kupolom ispod koje je tambur bez prozora. Sofe su prekrivene sa tri manje kupole koje stoje na četiri monolitna stupa sa specijalnim kapitelima.

U urbanističkom pogledu ovaj spomenik od velike kulturno-istoriske vrijednosti mogao bi da postane u pravom smislu te riječi, ukras svoje okolice. Ali nažalost kupola džamije je jako oštećena za vrijeme prošlog rata, pa je valjda zato danas od nje svak digao ruke, osim što u njoj neko preduzeće drži najprostiju ambalažu i tim znatno povećava ugrozenost njene egzistencije.

Kada bi se uzelo olovo sa naprijed spomenute dogradnje sofa Karadžbegove džamije mogla bi se lako dovesti u red glavna kupola Vučjakovića džamije i tako spasiti od sigurne propasti jedan od najinteresantnijih arhitektonskih objekata u Hercegovini. A kada bi se još k tome njena okolica malo urbanistički uredila te zasadila cvijećem i zelenilom, ovaj dio glavne ulice Mostara dobio bi daleko-ljepši izgled. Gradski narodni odbor bio je neke godine izradio plan za izvođenje radova u ovom smislu, ali se nikada nije pristupilo radovima. Smatramo da u interesu uljepšavanja grada Gradski narodni odbor ne bi smio napustiti ovaj plan, koji je i Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture bio odobrio.

Nedaleko Vučjakovića džamije nalazi se **sahatkula** iz 17 vijeka. Nju je po narodnoj tradiciji gradila Šarića kaduna a to je može biti ista ona žena koja je podigla i sada već porušenu Kadun-Fatiminu džamiju. Naime munara Kadun-Fatimine džamije imala je interesantan četverouglat oblik, sličan sahatkuli, pa je možda i graditelj bio isti.

Godine 1917 austrijska vlast skinula je zvono sa kule te ona od tada ne služi svojoj svrsi.

6) **Koske Mehmedpašina džamija**, na Maloj Tepi, kako po svojoj arhitektonskoj i umjetničkoj vrijednosti tako i po svom lokalnom smještaju spada među najljepše džamije i najznačajnije spomenike kulture u našoj zemlji.

Podignuta je 1612 godine a osnivač joj je Mehmed paša Koska, rodom iz Mostara. Koska je bio roznamedžija Lala Mehmedpaše Sokolovića a kasnije vojni defterdar.

Džamija zidana od lijepo tesanog kamena (tenelija) i presvedena kupolom ukrašena je brojnim stalaktitima na pandantivima, mihrabu, mimeri i mahfilu. Po unutrašnjim zidovima i svodovima nalaze se vanredno lijepi ornamenti toplih boja koji nažalost polako ali sigurno propadaju pa bi ih trebalo snimiti na kolor-film a uz to preuzeti sve moguće mjere da se što duže očuvaju. U tu svrhu je neophodno nužno da se krov džamije i prozori održavaju u ispravnom stanju, jer bi se na taj način unutrašnjost obezbijedila od vlage, slijepih miševa, golubova i t. d.

Sofe su prekrivene sa tri kupole na stupovima koji su doduše jednostavnji ali stoje kao i svi ostali elementi džamije u savršenoj harmoniji.

Pred džamijom je šadrvan, jedini ove vrste u Mostaru. To je šestrougaono zdanje sa lijepo izrađenim drvenim šišetom, pokriveno pločom. Ima natpis.

Koskina medresa, čiji je krov imao devet interesantnih dimnjaka sačinjavala je sa džamijom i šadrvanom savršeno harmoničnu cjelinu. Zato je Zavod za zaštitu spomenika kulture bio protiv njezina rušenja kad je GNO zbog toga što je objekt bio u ruševnom stanju, ali još više radi toga da se dobije slobodan pogled sa Male Tepe na džamiju i na Stari most, medresu htjeo porušiti. Protiv rušenja medrese bili su i urbanisti Urbanističkog zavoda za Bosnu i Hercegovinu, ali je GNO rušenje ipak izvršio i time nanio veliku štetu estetskom izgledu starog Mostara.

6) **Roznamedžina džamija ili Kresina džamija**, u ulici braće Fejića, sagrađena je godine 1620. Osnivač joj je rozmanedžija Ibrahimefendija, rodom iz Mostara, koji je kasnije postao paša. Pored džamije sagradio je i medresu (Kresina medresa). Roznamedži Ibrahimpašina džamija po svojim dimenzijama spada među manje objekte ali zbog mnogih prekrasnih detalja od rijetke umjetničke vrijednosti ona je jedan od najvažnijih spomenika kulture u gradu. Naročitu vrijednost pretstavlja šerefe sa bogatim stalaktitnim ukrasom i uski šiljati prozori od mramornih ploča koje su perforirane sa vrlo lijepim ornamentima.

Ali na veliku žalost i ovaj se spomenik danas nalazi u vrlo bijednom i zapuštenom stanju, kao i Vučjakovića džamija. Ako ni zbog čega drugoga a ono u interesu turizma trebalo bi na ova dva objekta izvesti najpotrebnije konzervatorske radove i na taj ih način učiniti važnim atrakcionim tačkama za kulturne strance. A ako to sada odmah nije moguće, trebalo bi ih bar očistiti od svakovrsnog smetlja i usporiti njihovo uništavanje. Bar to ne iziskuje ništa drugo nego malo dobre volje.

7) **Šarića džamiju na Luci** podigao je godine 1634 Ibrahimaga Šarić koji je pokopan pred svojom zadužbinom. U groblju iza džamije, nalazi se mezar jednog drugog Ibrahimaga Šarića, vjerovatno u narodu dobro poznatog junaka Age Šarića. Ovaj je Ago Šarić zajedno sa Halebijom na čelu Mostaraca godine 1687 odbio navalu mletačkih četa pod vodstvom u narodnoj pjesmi proslavljenog Janković Stojana koji je za vrijeme rata sv. lige protiv turske imperije prodrio do Mostara, popalio mahale Predhum, Džabovinu i Rajevinu, ali preko mosta nije mogao prijeći.

Ova džamija ima drveno kubu, prekriveno pločom. Lijepo se doimljе gledaoca njena vitka münara sa bogatim stalaktitnim ornamentima ispod šrefeta. U oblikovanju ima mnogo domaćih arhitektonskih elemenata a neki detalji svjedoče o prefinjenom ukusu njenih graditelja. Vrata su joj ljepša nego i kod jedne džamije u Mostaru a vrlo su interesantni i prozori, mihrab i mimber.

U velikom groblju iza Šarića džamije nalazi se **Šehujino turbe**, čija eliptična kupola, pletena od žice, stoji na šest monolitnih stupova koje spajaju lukovi. Između stupova je željezna ograda a unutra lijepo izrađeni nišani.

O Šehjuji još uvijek živi uspomena kao o narodnom svecu i evliji. Pravo mu je ime Mustafa, sin Jusufa Ejubovića, muderisa neke mostarske medrese. On je rođen 1650 a umro 1707 godine. Pošto je svršio nižu školu u Mostaru, otišao je u Carigrad gdje je učio kod najboljih muderisa turskog carstva te postao i sam odličan naučnik i slavan pisac znanstvenih djela. Kao učenom profesoru i izvrsnom govorniku bila mu je osigurana sjajna karijera u prestonici turskog carstva.

Ali kad je smrću ondašnjeg muftije u Mostaru ostalo upražnjeno muftijsko mjesto, Mostarci pozovu svoga proslavljenog zemljaka Mu-stafu Ejubovića da zauzme to mjesto. I on se zaista vraća u Mostar i tu razvija mnogostruku djelatnost kao muftija, muderis, propovjednik i pisac. Njegova je uglavnom zasluga da je od toga doba pa sve do austrougarske okupacije 1878 Mostar bio centar orijentalnog znanja i učenosti u ovim krajevima.

9) Tabačicu džamiju, na desnoj strani Neretve, nedaleko Tabhane, podigli su mostarski tabaci u prvoj polovini 17. vijeka. Džamije su sebi podizali tabaci i u drugim našim mjestima gdje su bili brojem jaki, kao u Sarajevu, Foči, Visokom i Banjoj Luci. Ovaj mesdžid podignut je na jednom rukavu Radobolje tako da voda teče ispod mesdžida kao što je nekada tekla Moštanica ispod tabačkog mesdžida u Sarajevu.

U unutrašnjosti mesdžida najinteresantnije je šiše od šimle, svedeno na kuge. Nad hajatom naknadno je dograđen hajat na kat koji je namijenjen za žene.

U gradu je stavljen pod zaštitu države još nekoliko sakralnih objekata koji imaju interesantnih detalja za studij ove vrste arhitekture kod nas, kao n. pr.:

Sivri Hadži Hasanova džamija ili Radiševa džamija, uz desnu obalu Neretve, prema Šarića džamiji, koja je podignuta godine 1621. Priča se da su kćeri njezina osnivača Hadži Hasana gonile volove koji su vukli kamen za ovu džamiju i usput prele. Preslica jedne od njih stajala je navodno u džamiji pod mimberom do pred kojih petnaestak godina.

Kod ove džamije naročito je vrijedno šerefe, potkićeno vijencem stalaktita i kupolasti strop od drveta.

Nadalje ovamo spada još **Kotlevin mesdžid** na Luci, s lijeve strane Neretve, koji se prvi put spominje godine 1633 i **Jahja Esfel (Nametkov) mesdžid** na desnoj obali Neretve u Predhumu. I ostale džamije koje nijesu stavljenе pod zaštitu, makar i ne služile svojoj svrsi, trebalo bi očuvati iz urbanističkih razloga, jer njihove munare mnogo doprinose slikovitosti staroga Mostara.

Što se tiče bliže okolice Mostara najviše spomenika kulture ima **Blagaj**. Ovdje imamo najprije vrlo slikovit kompleks Velagića kuća a zatim Kolakovića kuću koja spada među najljepše i najinteresantnije objekte stambene kulture u Bosni i Hercegovini. Vlasništvo IVZ slijedeći su spomenici u Blagaju:

Careva džamija, u sredini varošice, sagrađena je na ime sultana Sulejmanna II (1520—1566), po čemu je i prozvana Careva džamija. To je monumentalna građevina koja ima mnogo sličnosti sa Carevom džamijom u Sarajevu pa nije isključeno da je obje džamije gradio isti majstor.

S desne strane je čatrnja u koju se slijeva kišnica sa džamijskoga krova i služi za uzimanje abdesta.

Na samom izvoru Bune nekada se dizala **tekija, musafirhana i turbe**. Danas je tekija potpuno propala a turbe i musafirhana jako oštećena.

Tekiju je sagradio neki mostarski muftija za derviše halvetijskog reda, a turbe je nastalo kasnije. U turbetu su dva groba. U jednom je tobože pokopan Sari Saltuk, legendarna ličnost Bektašijskog reda, a u drugom Ačik paša, šejh ove tekije. I Ačik paša je zagonetna ličnost, koji se izdavao za Indiјca a u stvari je bio špion carigradske vlade koji je pratio rad Alipaše Rizvanbegovića i ostalih hercegovačkih velikaša. Prijе nekoliko godina pala je na turbe jedna koščela i srušila mu krov.

Musafirhana tekije koja je također u vrlo rđavom stanju spada među najoriginalnije objekte stambene kulture Bosne i Hercegovine. Kako je građena u novije vrijeme, ova zgrada ima sve karakteristike dekadense turske arhitekture. Primjese baroka koji je preko Carigrada importiran iz Francuske nikako ne odgovaraju materijalu iz koga su gradene hercegovačke kuće.

Ali ovdje vidimo i neke specifičnosti koje znače napredak u gradnji stambenih objekata. Tako n. pr. tu susrećemo najlepši kućni hamam u Bosni i Hercegovini koji je natkriven polukupolom. On se snabdijevao toplom vodom iz posebne prostorije uz kahveodžak, a postojao je uređaj i za zagrijavanje poda i zidova hamama. Karakteristično je kod ove kuće i to da su stropovi znatno viši nego što je to inače bio običaj. Kuća (mutvak) također nije više otvorena do pod krov nego ima normalan strop, a ognjište je uzdignuto i uvučeno u nišu iz koje se odvodi dim širokim dimnjakom.

Već iz ovog letimičnog opisa vidi se da ovi objekti spadaju među važnije spomenike kulture koji mogu poslužiti za studiranje stambene arhitekture a isto tako i kao turistička atrakcija na izvoru Bune ispod srednjevjekovnog grada Blagaja, rezidencije Sandala Hraňića i njegova bratića i nasljednika Stjepana Vukčića. Zato bi trebalo preduzeti hitne spasavalačke radove na musafirhani i turbetu.

Najposlije treba spomenuti još i jedini preostali spomenik kulture na ušću rijeke Bune, a to je **džamija Alipaše Rizvanbegovića**. Ovo je posljednja džamija pod kupolom u Hercegovini koja je sagrađena za vrijeme turske vladavine. Građena je od lomljenog kamena sa visokom kupolom i munarom tako da kod nje ne vlađa harmonija i ravnoteža elemenata kao u Koske Mehmedpašine i Karadozbegove džamije, dakle nosi sve oznake dekadense islamske arhitekture. Ipak djeluje impozantno i dominira okolicom odakle je nestalo Alipašinih i Hafizpašinih konaka na Buni a od staroga mosta ostala su još samo tri luka.

LITERATURA:

- Hamdija Kreševljaković: Esnafi i obrt u Bosni i Hercegovini, II, Mostar. Akademijin Zbornik za narodni život i običaje, knjiga 35, Zagreb 1951. Hamami u Bosni i Hercegovini, 1937.
- H. Nametak: Mostarske džamije i njihovi vakufi, Novi Behar X, str. 272. Vakufnama Dervišpaše Bajezidagića, Kalendar Narodne Uzdalice 1940, str. 187.
- Dr. Safetbeg Bašagić: Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Gl. Z. M. za 1912.